



Emevilere Karşı Abbasi Muhalefetinin İlk Evreleri

The First Phases Of Abbasid Opposition Against Umayyads

Arş. Gör. Yusuf ÖTENKAYA
(ORCID: 0000-0001-6721-4888)
Erciyes Üniversitesi - Kayseri

Öz: Abbasi ihtilal oluşumu VIII. yüzyılın ilk çeyreğine dayanmaktadır. Nitekim Ebu Hâşim'in öldürülmesinden sonra vasîlik Abbasilere intikal etmiştir. Abbasiler, Emevilere karşı ihtilal hazırlıklarının ilk döneminde ılımlı siyaset takip edip asla silahlı bir harekete girişmemişlerdir. Takip ettikleri dinî vaazlarda ise sürekli olarak Emevileri İslam'a aykırı olmakla itham etmişlerdir. Bu sayede taraftarlarının sayısı hızla artmıştır. Kuzey Afrika, Ermeniyye, Irak ve Horasan bölgesindeki yerel halk ile Haricî isyanları, Abbasi ihtilal hareketinin gelişiminde mühim rol oynamıştır. Abbasiler Humeyme-Küfe-Horasan bölgesinde ihtilal hareketini organize etmiştir. İhtilal hareketi organize edilirken mesih/mehdi antisipasyonu sürekli vurgulanmıştır. Horasan'da Ebu Müslim'in davete iştirakiyle eylemlere ciddi derecede ivme kazandırılmıştır. Onun izlediği siyaset gereği ihtilal hazırlığındayken bölge liderlerine karşı herhangi bir teşebbüste bulunulup, davet tehlikeye atılmamıştır. Ebu Müslim Kur'an, Sünnet ve egaliteryan içerikli propagandaları ile daveti başarıyla sonuçlandırıp yeni devletin kurulmasında büyük bir rol oynamıştır.

Anahtar Kelimeler: Abbasi ihtilali, Ebu Hâşim, Ebu Müslim, Mesihlik

Abstract: The formation of the Abbasid revolution is based on the first quarter of the eighth century. Abbasids carried out mild politics in preparation of the first period against the Umayyads and would never follow an armed action. Religious sermons that they follow is constantly accused of being against Islam. In this way, their population has rapidly increased. Indeed, after the killing of Abu Hasim custodianship has devolved to Abbasid. North Africa, Armaniyye, Iraq and Khorasan region with local residents in the development of the Abbasid Revolution movement of an external revolts have played important roles. Abbasid Humeyme-Kufa-Khorasan region has organized the movement of the revolution. While the revolution movement has been organized Messiah anticipation continuously has been emphasized. The invitation of Abu Muslim in Khorasan gave some serious momentum to actions. The dawa has not been endangered thanks to polity that he follow. In Khorasan Abu Muslim Quran, Sunnah and egaliter invitation to successfully with non-explicit propaganda correctly played a major role in the establishment of the new state.

Keywords: Abbasid revolution, Abu Hasim, Abu Muslim, Messiah

Giriş

Hz. Ali'nin (ö.661) Haricîler tarafından öldürülmesinden sonra insanlar tarafından gereksinim duyulan imamet, nass yoluyla Ali ve Fatıma soyundan babadan oğula kesintisiz devam etmiştir. İmam; dinin kılavuzu, Kur'an'ın iç manalarını yorumlayan ve İslam'ın emir ve yasaklarını izah edendir. İmamîler'e göre kıyamet günü Hz. Ali gibi tüm imamlar Allah'a taraftarları için yakaracak, şefaata talebinde bulunacaklardır. Gerçekten de İmamîler, yeryüzünün imamsız kaim olamayacağı görüşündeydiler. Bu açıdan bakıldığında onların tasavvurları doğrultusunda Hz. Ali yeryüzünde "Hüccetullah" idi. Bu doktrin itibarıyla her

imamın dayanağı Hz Ali'dir. Önce ilk üç halife, ardından da Emevi ve Abbasilerin bu meşru hakkı gasp ettiklerine inanmaktadırlar¹.

İmamet meselesinin savunucuları esas itibarıyla Alioğullarıdır. Alioğulları, İslam için büyük hizmetler yapmış olan Hz Peygamber'in amcaoğlu Ali b. Ebu Talib'e intisap etmektedir. İlk üç halifeden sonra Hz. Ali'ye bey'at edilmiş ve onun H.40/M.661'de Hariciler tarafından öldürülmesi ile imamet meselesi dinî ve siyasi bir boyut kazanmıştır².

Emeviler dönemindeki siyasî olaylarda geçmişe dayanan kabile düşmanlıklarına ve intikam hislerine atıf yapıldığını görmek her zaman mümkündür. Mesela birçok Medinelinin Emevi ordusu tarafından öldürüldüğü Harre Vakasında (683) meydana gelen olaylar, Kureyşin Bedir'de öldürülenlerin intikamını Medinelilerden alması olarak kabul edilmiştir. Benzer şekilde Kerbela olayında Hz. Hüseyin ile birlikte birçok Haşimi'nin şehit edilmesi, Bedir'de öldürülen Ümeyye mensuplarının ve Hz. Osman'ın intikamı olarak telâkki edilmiştir³. Kendi siyasal otoritelerinin tesisi için acımasız bir şekilde diğer Müslümanlara kıyan Emeviler, temelde kabile orijinli Şam askerleri marifetiyle baskın hâle gelmiştir. Ancak kendilerinin İslam birliğini sağlayacak, ümmeti bir araya getirecek hiçbir tefekkürleri bulunmuyordu⁴. Olsa bile denâet içerisindeki tutumları sebebiyle bunu tatbik edebilmeleri imkânsızdı.

Hanedanın kurucusu Muaviye b. Ebû Süfyân, oğlu Yezid hilafete layık olmamasına rağmen daha sağlığında onun için bey'at almıştır. Elbette Hüseyin b. Ali'nin bunu kabullenmesi beklenemezdi. Kûfe'ye gitmekte kararlı olan Hüseyin b. Ali'ye hitaben Abdullah b. Mûti şöyle dedi: "Baban Kûfe'de katledildi, kardeşin Hasan yüzüstü bırakılıp ölüme terk edildi. Sana gelince sen ki Arapların efendisisin. Sana Hicaz'da müsavi kimse yok". Yine babasının amcaoğlu Abdullah b. Abbas şöyle diyordu: "Gerçekten de insanlar senin Irak'a gitmeden korkuyorlar. Ben ise Allah'a seni koruması için dua ediyorum. Sakın Kûfelilerin sana sadık kalacağına inanma. Sana yalan söyleyip ihtilaf ederler. Sana karşı insanların en şiddetlisidir onlar". Hz Hüseyin ise buna mukabil cevapta "Allah benim için en güzelini seçer, olacak olanı seyret" dedi. Tahkikatları tamamladıktan sonra Kûfe'ye varmak için yola koyuldu. Yolda Şair Ferezdak ile karşılaşınca ona Kûfe'deki durumu sorduğunda Ferezdak, "insanların kalpleri seninle, kılıçları ise Benî Ümeyye ile. Hüküm ise gökten iner, Allah dilediğini yapar" dedi⁵. Hz. Hüseyin, amcaoğlu Müslim b. Akil'in ölüm haberini alana kadar yoluna devam etti. Onun ölüm haberini aldığı anda ise artık çok geçti. Neticede Emevi ordusu 10 Ekim 680'de Kerbela denilen yerde Hz. Hüseyin ve takipçilerini şehit etmiştir⁶.

Kaynaklara göre takiyye⁷ siyasetini ilk uygulayan Ali b. Ebî Tâlib'in oğlu Muhammed b. Hanefiyye idi. Hz. Hüseyin'in öldürülmesinden sonra Şiîlerin büyük çoğunluğu onun etrafında toplandı. Çünkü onun gücü ve şöhreti Şiîlere amaçlarını gerçekleştirebilme konusunda umut veriyordu. Muhammed b. Hanefiyye herhangi bir eyleme katılmaktan kaçınmıştır. Doğrudan desteği olmamasına rağmen Muhtar es-Sekafi (ö.687) isyanında adı istismar edilmiştir⁸.

¹ Farhad Daftary, "Ali In Classical Ismaili Theology" Edt. A.Y. Ocak, Ali in Islamic Beliefs, TTK, Ankara 2005, s.64-65.

² Dr. Abdülaziz Muhammed, *El-Alâkatü Beyne'l-Aleviyyune ve'l-Abbasiyyune*, Müesseseti'r-Risâlet, Beyrut 1993, s.21.

³ Adem Apak, *Erken Dönem İslam Tarihi'nde Asabiyet*, Ensar Yayınları, İstanbul 2016, s.279.

⁴ Patricia Crone, *God's Rule, Government and Islam*, Columbia University Press, New York 2004, p.86.

⁵ Dr. Abdülaziz Muhammed, s.22-23.

⁶ Mesudî, *Mürûc Ez-Zeheb*, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2011, s.346.

⁷ Arapça'da اتقى/ittekkâ fiili Allah'tan korkmak, sakınmak anlamına gelirken "takiyye" kelimesi daha sonraları gizliden gizliye iş çevirmek anlamına dönüşmüştür. Bkz. Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul 2012, s.120.

⁸ *The Cambridge History of Iran*, Edt. R. N. Frye, Cambridge University Press, New York 1975, p.48-49.

Rafiziler ve gnostikler, hilafet için savaşanlara imam unvanı verdiler. Kuseyyir el-Azze (ö.723) ruhların göçüne yani tenasühe inanıyordu. Şair Kuseyyir, Muhammed el-Hanefiyye'nin (ö.700) ölmediğini, Radva Dağı'nda gizlendiğini, yanında yiyeceklerini sakladığı su ve bal pınarlarının olduğunu, sağında bir arslan solunda bir panterin onu koruduğunu, tayin edilen zamanda ortaya çıkıp zulüm ile dolmuş dünyayı adaletle dolduracağını söylemiştir⁹. Yine o, imam olarak ilk dört halifeyi, Hasan ile Hüseyin'i ve Muhammed b. Hanefiyye'yi görmektedir. Ona göre imam, politik ya da askerî güçle değil ancak nass ve soy ile gerçekleşir¹⁰. Bu anlayış VIII. yüzyıl imamet düşüncesini en somut biçimde ortaya koymaktadır.

Abbasoğulları, Alioğullarının hilafet talepleri doğrultusunda giriştikleri savaşlardan uzak durup, sessiz kalmayı tercih ettiler. Alioğulları çeşitli eziyetlere, kıtallere maruz kaldığında Abbasoğulları herhangi bir yardımda bulunmayıp onlara, Emevilere karşı ayaklanma yapmamaları gerektiğini nasihat etmekteydiler. Nitekim 688 yılında Ali b. Abdullah b. Abbas, Hz. Hüseyin'in kanını güdüp Emeviler'e karşı ayaklanan Abdullah b. Zübeyr'den kaçmıştı. Çünkü babası Abdullah, İbn Zübeyr'e bey'at etmemişti. Bu sebeple Ali b. Abdullah babasının tavsiyesine uyarak Şam'a geçmiş ve Benî Âmâ'ya sığınmıştır¹¹.

Emevi halifesi Abdülmelik b. Mervan, Ali b. Abdullah¹²,tan şüpheleniyordu. Onun hilafet için mesai sarf ettiğini düşünüyordu. Bununla birlikte Halife Abdülmelik ona karşı ılımlı bir politika takip edip sevgi gösterisinde bulunmaktan da geri kalmıyordu. Çünkü ona karşı insanların derinden sevgi beslediğini biliyordu. İkisi arasındaki dostane münasebet, Abdülmelik b. Mervan'ın hilafeti boyunca devam etmiştir. Velid b. Abdülmelik (705-715) devrinde ise Ali b. Abdullah b. Abbas'a karşı oldukça sert politika izlenmiş, halkın gözünde itibarı sarsılmaya çalışılmıştır. Nitekim I. Velid onu hapsedirmiş ve kırbaç cezasına çarptırmıştır. Halkın nazarında itibarı sarsılan Ali b. Abdullah için "yalancı" tabiri kullanılmıştır. I. Velid, her türlü murakabeye rağmen yine de Ali b. Abdullah'tan çekinmekteydi. Dolayısıyla da sürekli göz önünde olmasını istiyordu. Resulullah ile akrabalığı ve salih kulların ona teveccühü Emevilerin her an uyanık olmasını gerektiriyordu¹³. Nitekim 710'lu yıllarda Emeviler çok geniş ve heterojen imparatorluğu yönetmenin zorluklarını anlayıp, değişik biçimlerde karşı karşıya kaldıkları muhalefet hareketlerini sindirebilmek adına bir dizi teşebbüslerde bulunmuşlardır. İlk olarak malî ve askerî alanda iyileştirmelerde bulunmaları sayesinde isyanlar nispeten azalmıştır¹⁴.

Muhammed b. Hanefiyye'nin oğlu olan Ebu Hâşim olarak bilinen Abdullah b. Muhammed, babasının bıraktığı yerden takiyye politikasını sürdürmüştür. Emevilerin sürekli olarak Şiîleri gözlemlemesi, onların hareket imkânlarını kısıtlasa da Şiîler, İslam'ın vaat edilen mehdisi olarak Ebu Hâşim'i görmeye devam etmişlerdir. Ali b. Abdullah b. Abbas ve oğlu Muhammed Humeyme'de yaşıyorlardı. Muhammed b. Ali, Emevi sarayına yaptığı sık ziyaretleri esnasında Ebu Hâşim ile sıkı ilişkiler tesis etti. Hüseyin b. Ali'den sonra

⁹ Ahmet Bağlıoğlu, "Abbasi Devleti'nin Oluşum Sürecinde Şiî Hareketler", Dinî Araştırmalar, Eylül-Aralık 2000, s.83.

¹⁰ Patricia Crone, *God's Rule, Government and Islam*, Columbia University Press, New York 2004, p.82-83.

¹¹ Abdullah b. Ali el-Müsned, *El-Aleviyyün ve'l-Abbasiyyün Da'vetü Âli Beyt*, Dârü'l-Menâr, Kahire 1991, s.45.

¹² Hz. Ali'nin H.40/M.661'de öldürüldüğü gün doğan Ali b. Abdullah b. Abbas'ın zuhuruyla Abbasilerin hilafet ihtirasları emarelerini göstermişti. Ali, Abdullah'ın en küçük oğluydu. Ali'nin dışında Abdullah'ın soyunda hilafete layık olabilecek kimse yoktu. Ali, baliğ, mübarek bir efendidir. Uzun boyludur öyle ki dolaştığı zaman sanki çevresindekiler yaya, kendisi de binitteymiş izlenimi oluşurdu. Emeviler kendisine şüpheyle yaklaştığından dolayı onu Humeyme'ye gönderip orada kendi denetimleri altında kalmasını sağladılar. Bkz. Dr. Abdülaziz Muhammed, s.38.

¹³ Abdullah b. Ali el-Müsned, s.46.

¹⁴ Albert Hourani, *A History of The Arab Peoples*, ff publishing, London 2013, p.31.

Muhammed b. Hanefiyye'ye tâbi olan Şîi fırkalar, onun vefatından sonra oğlu Ebu Hâşim'e bağlandılar. Özellikle Horasan ve civarında Emevilere düşman olan pek çok Şii onu babasının halefi ve imam olarak kabul ediyorlardı. Ebu Hâşim, ölümünden biraz önce Emevi Halifesi Süleyman b. Abdülmelik'i ziyaret etti. Hangi sebeple olduğu kaynaklarda belirtilmeyen bu ziyaret sırasında halife onun ilmi ve ifadesi karşısında hayretini belirterek Kureyş içinde benzeri bir kimseye rastlamadığını itiraf etti ve ihtiyaçlarını karşılamak için bazı yardımlarda bulundu. Ebu Hâşim Filistin'e gitmek üzere Şam'dan ayrılınca, halifenin Lahm ve Cüzâm beldelerine gitmek üzere gönderilen adamları tarafından zehirli süt içirildiği için yolda hastalandı. Zehirlendiğini ve ölümünün yaklaştığını hisseden Ebu Hâşim, yanındaki adamlarına kendisini Humeyme'de bulunan amcazadesi Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbas'a götürmelerini söyledi. Abbasi taraftarlarının merkezi olan Humeyme'de amcazadesiyle buluşarak imametini kendisinden sonra Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbas evlâdına geçmesini vasiyet etti; özellikle Horasan ve Irak'taki mensuplarına karşı hareket tarzı konusunda ona tavsiyelerde bulundu¹⁵. Genel kabulün yanı sıra Ebu Hâşim'in vasiyeti konusunda farklı tasavvurlar da yok değildir. Bu farklı tasavvurlar nedeniyle onun ölümünden sonra birçok Şia fırkası ortaya çıkmıştır. Mesela Bey'an b. Sem'an et-Tamimî'nin takipçileri olan Beyanîyye, Ebu Hâşim'in kendisinden sonra imamlığa Bey'an'ın getirilmesini vasiyet ettiğine inanmaktadır. Yine ileride göreceğimiz üzere Abdullah b. Muaviye'nin takipçilerinden olan Hârisiyye, Ebu Hâşim'in vârisi olduğunu belirtmiştir. Râvendîyye ise genel kabulden yana olup Muhammed b. Ali'nin yanında yer almıştır¹⁶.

1) Abbasi Davetinin İlk Dönemi (718-746)

Ebu Hâşim'in H.98/M.716-717 yılında öldürülmesinden sonra Abbasiler, hilafetin kendileri için meşru bir hak olduğunu iddia etmeye başlamışlardır¹⁷. Michael L. Bates tarafından kaleme alınan bir çalışmada Abbasoğullarının politik propagandaları H.100/M.720-721 yıllarında darp edilen sikkelerde de kendini göstermektedir. Esasında paranın üzerinde yazan tarih H.40/M.661 olarak gösteriliyordu. Ancak bunun Hz. Ali'nin öldüğü yıla matuf bir hareket olarak telakki etmek daha münasıptır. Çünkü normalde H.40 tarihli sikkelerin saf olmayan altın oranı 0.22 civarındadır. Dolayısıyla bahsedilen paranın ağırlığından on kat daha fazladır. Bu nedenle bu sikkenin H.40 tarihli olması muhaldir. Yani esasında Abbasiler bu tarihi, devrim açısından bir dönüm noktası ya da milat olarak görmekteyler¹⁸. H. 98/M.716 yılına dek Abbasiler, Alioğulları adına yürütülen hiçbir isyana destek vermeyip tarafsız kalmayı tercih etmişlerdir. Abbasoğullarını 716 yılına kadar tarafsız kalmaya zorlayan ve Alioğullarını hiçbir surette desteklememelerinin birçok sebebi bulunmaktadır¹⁹. Burada bizim hassasiyet gösterdiğimiz nokta, Abbasilerin bu hususta nasıl bir politik düstur sergiledikleri meselesidir. Şimdi bu açıdan bakıldığında en önemli etkenin Alioğullarının ciddi ölçüde palazlanamamış olmaları ve taraftarlarının nâkışlığı meselesi idi. Mesela Abdullah b. Abbas, Emevi siyasal otoritesini fark etmiş olduğundan I. Muaviye ve I. Yezid'e bey'at etmiştir²⁰.

¹⁵ Hasan Onat, "Ebu Hâşim-Abdullah b. Muhammed", TDV İslam Ansiklopedisi, C.10, Ankara 1993, s.146, Jonathan Berkey, *The Formation of Islam*, Cambridge University Press, New York 2003, p.104; *The Cambridge History of Iran*, p.49; Crone, p.91.

¹⁶ *The Cambridge History of Iran*, p.50.

¹⁷ Elton L. Daniel, *The Political and Social History of Khurasan Under Abbasid Rule 747-820*, Bibliotheca Islamica, Chicago 1979, p.27.

¹⁸ Michael L. Bates, "The Dirham of al-Basra Dated 40: A Fantasy of The Eight Century Anti-Umayyad Revolution?" *Studia Iranica*, Paris 1982, pp.21-31.

¹⁹ Muhammed Süheyl Takkuş, *Tarihu'd-Devleti'l-Abbasiyye*, Darü'n-Nefais, Beyrut 1996, s.20.

²⁰ Abdullah b. Ali el-Müsned, s.47; Daniel, p.27.

Ebu Hâşim'in vasiyetinden sonra Ali b. Abdullah'ın, oğlu Muhammed tarafından pasifize edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Ali b. Abdullah henüz hayattayken Ebu Hâşim imameti ona değil onun oğlu Muhammed'e vasiyet etmiştir. Abbasi daveti lideri olan İmam Muhammed b. Ali adeta sır nizamı içerisinde hareket edip, dâîlerine kim adına hareket edildiğini asla ifşa etmemeleri gerektiğini vurgulamıştır. Dâîler herhangi bir isim vermeden Âl-i Beytten razı olunacak kişi için propaganda yapıyorlardı. Davete iştirak edenler ise çağrının Alioğulları için yapıldığını zannediyorlardı²¹. İki yıl içinde Kûfe ve Horasan'a dâîler göndererek onların son derece titiz davranmaları gerektiğini tembihlemiştir. Horasan bölgesindeki davetçiler, Adnanîler ve Kâhtanîler arasındaki anlaşmazlıklardan yararlanarak, bölgedeki gayr-ı memnun Arap ögelerini saflarına katmayı başarabilmişlerdir. Yeterli sayıya erişilince dördü Mevâli, sekizi Arap olmak üzere on iki nakip (nukaba) oluşturulmuştur. Bu nakipler Horasan'da tam bir gizlilik ile daveti yayıyorlardı²². Daha önce belirttiğimiz üzere Râvendiler, Muhammed b. Ali'nin vasiliğini tasdik edip onun uğrunda mücadele ettiklerinden Abbasi davetine birçok taraftar kazandırmışlardır²³. Yapılan propagandanın temelinde Emevi düşmanlığı ile eşitlik sloganları vardı. Davete yeni katılanların, dâîler ile sıkı bir teması ve mutlak itaati olmalıydı. Çoğu topluluk içerisinde Horasanlılar en güvenilir olanıydı. Bu nedenle propaganda onlarla daha süratli yayılabilirdi. Dahası Horasan, Emevi denetiminden oldukça uzak ve Şîî taraftarlığı ile biliniyordu²⁴. Bu sayede davete birçok insan iştirak etti. Davet ehlibeyt adına yapıldığından hızla yayılıyordu. Bu durum insanları Emevi zulmünden kurtaracak, onlara kadim güçlerini ve itibarlarını geri getirecekti²⁵.

Abbasi davetinin şekillenmesi Humeyme-Kûfe-Horasan hattında yaşanıyor. Davetin merkezi olarak Humeyme'nin seçilmesinde oranın ticaret kervanları üzerinde ve hac yolu kavşağında bulunması etkili olmuştur. Aynı zamanda bölge, siyasî olayların döndüğü yerlerden uzakta, emniyetli bir yerdeydi²⁶. Bunun yanı sıra daha önce belirtildiği üzere Emeviler, Abbasoğullarından çekinmeleri hasebiyle onları Humeyme'ye getirip, sıkı denetim altında tutmuşlardı. Abbasi imamının merkez değiştirmesi, öyle zannediyoruz ki Emeviler nezdinde hoş karşılanmayacaktı. Bu sebepten ötürü onların Humeyme'de meskûn olmaları tercihen değil de gayri ihtiyari şekilde düşünülmesi daha münasıptir. Abbasi imanı Muhammed b. Ali, Kûfe'yi davetçilerin merkezi olarak görüyordu. Bölge Meysere en-Nebbâl'ın (716-724) sorumluluğundaydı. Bu şahıs İbn Buceyr'in ölümünden sonra Kûfe'de Haşimiler adına faaliyet göstermiştir²⁷. Meysere'nin Kûfe liderliğinde istenilen başarının elde edilememesi nedeniyle Muhammed b. Ali b. Abdullah Horasan'a dikkat çekti. Nitekim Emevi halifesi Ömer b. Abdülaziz'in Horasan valisi Cerrah b. Abdullah, halifeye yazdığı raporda şöyle söylüyordu: "Horasanlılar sadece kılıç ve kamçı ile yönetilir"²⁸. Meysere, Bukayr b. Mahan'ın Hindistan ile olan ticaretinden toplamış olduğu tüm serveti davet adına itti haz eylemişti. Meysere'nin 724 yılında ölümünden sonra Kûfe liderliği Bukayr b. Mahan'a geçti²⁹. Burası Âl-i Beyt'e olan sevgisiyle biliniyor ve Emevi düşmanlığı en yoğun olarak burada yaşanıyor. Emevi zulmü ile dolu bir dünyada adaleti başlatacak olan Mehdi'nin gelmesiyle toplumun mesrûr olacağı günlerin başlayacağını belirterek ümmeti davete çağırıyorlardı.

²¹ Khalid Yahya Blankinship, "The Tribal Factor in The Abbasid Revolution: The Betrayal of The Imam Ibrahim b. Muhammed", Journal of The American Oriental Society, Vol.108, No:4, 1988 p.590; Takkuş, s.20.

²² The Cambridge History of Iran, p.50.

²³ The Cambridge History of Iran, p.50.

²⁴ The Cambridge History of Iran, p.50; Takkuş, s.20.

²⁵ Abdullah b. Ali el-Müsned, s.83.

²⁶ Takkuş, s.20.

²⁷ Daniel, p.30.

²⁸ Daniel, p.31.

²⁹ The Cambridge History of Iran, p.51.

Bukayr, selefi Meysere gibi Horasan'ın önemini anlamış ve buraya dâîlerden pek çoğunu göndermiş ancak onların biri dışında hepsi Horasan valisi Esad b. Abdullah tarafından 726'da öldürülmüştür. Bunun üzerine Bukayr b. Mahan, Horasan'a Kidaş³⁰ olarak bilinen Ammar b. Yezid'i gönderdi³¹. Kendisi Hira'da çömlekçilik, Kûfe'de ise muallimlik yapıyordu. Kendisinin Hıristiyan olduğu söylenmektedir. Kidaş, Horasan'a geldiği 727 yılından itibaren Hürremîlik vaazında bulunmuştur. İbnü'l-Esir'in iddia ettiği gibi o; namazı, orucu ve haccı inkâr etmiş, mecazî olarak ahlâk ilkelerini yorumlamıştır. Nihayet 736 yılında yakalanarak Horasan valisi Esad b. Abdullah tarafından öldürülmüştür. Haşimi Şiîlerinin bazıları Kidaş'ın ölmediğini Hz. İsa gibi göğe yükseldiğini iddia etmiştir³². Kidaş'ın ölümünden bazıları Muhammed b. Ali'yi bazıları da Esad b. Abdullah'ı mesul tutmuştur³³. Kidaş'ın ölümü dolayısıyla son olarak Bukayr b. Mahan bizzat kendisi Horasan'a gitmiştir. Bölgeye vâsıl olduğunda Kidaş'ın görüşlerinden memnun olmadığını, başta ibâhatü'n-nisâ olmak üzere diğer sapkın fikirlerini hiçbir zaman tasvip etmediğini Şiî liderlerine göstermiştir³⁴. 738 yılına gelindiğinde Horasan lideri olarak Süleyman b. Kesir seçilmiştir. Süleyman b. Kesir, Muhammed b. Ali'nin emri doğrultusunda Kidaş ve onun takipçilerine lanet ederek onun sapkın fikirleriyle bir bağlantılarının olmadığını kanıtlamaya çalışmıştır³⁵. Bukayr b. Mahan Horasan'daki görevini tamamladıktan sonra Kûfe'ye ulaşmak üzere yola koyuldu. Ancak 741 yılında Emevi Kûfe valisi tarafından tutuklanıp hapsedildi. Orada İsa b. Ma'kil el-İclî'nin desteğini sağladı. Aslında daha da önemlisi el-İclî ailesinin mevlâsı olan Ebu Müslim'i davete kazandırmasıydı³⁶. Yaşanan hadiselerden dolayı İmam Muhammed, dâîlerine sürekli hedeflerini gizli tutmaları gerektiğini bunun için de ticaretle uğraşıp kamufle olmalarını bildiriyordu. Bu vesileyle davetin, gizliden gizliye sağlıklı bir biçimde yayılabileceğini düşünüyordu³⁷. Akıldan çıkarılmaması gereken önemli bir husus da Abbasi hareketinin VIII. yüzyılın ilk çeyreğinde etkin faaliyetlerini gerçekleştirebilmelerini sağlayan yegâne şey, Şiî oluşumunu hazırlayan bu dönemdeki olayların Bey'an b. Sem'an, Mugire b. Said el-İclî, Ebu Mansur el-İclî- Muhammed b. Ali ve taraftarlarının daha rahat hareket etmelerini sağlamış olmasıdır³⁸.

Abbasi hareketinin gelişim evresini tamamlamasındaki diğer bir etken, Mâverâünnehir ve Kuzey Afrika halklarının Emevilere olan düşmanlığı idi. Abbasilerin doğrudan bu hareketleri destekleyip desteklemediğini henüz bilemiyoruz. Ancak aşikâr olan şu ki bu hareketlerin cümlesi Abbasi ihtilal girişimine olumlu etki yapmıştır. Nitekim 734-746 yılları arasında Belh dolaylarında Hâris b. Süreyc isimli bir isyancı on iki yıl boyunca merkezî otoriteye meydan okumuştur. Hâris'in bu noktada başarılı olmasında Türgişlerin doğrudan desteğini sağlamış olması önemlidir. Müslüman kaynakların belirttiğine göre o, Mürcie doktrinine bağlıydı. Mürcielere göre Müslümanların kalpten iman etmiş olması yeterliydi. Başka bir deyişle,

³⁰ Sharon, Kidaş'ın Ali Şiîliğini vaaz ettiği ve daha sonra ihbar edildiğini söylemektedir. Ancak Kidaş'ın Alioğullarının lehinde olduğunu gösterecek hiçbir şey yoktur. Nitekim Alioğulları sempatanları hiçbir yerde onun gibi "hanımların paylaşılması" fikrini savunmuyorlardı. O sadece Hürremîliği bünyesinde barındıran biriydi. Cafer b. Harb'a göre Kidaş, başlangıçta imametın Abbasilere geçmesini savunuyordu. Fakat Abbasi imamı Muhammed b. Ali, Kidaş'ın ölümünden sorumlu olduğu için imamet Kidaş'a geçmiştir. Kidaş taraftarları Muhammed b. Ali'yi hain olarak telâkki etmişlerdir. Bkz. Patricia Crone, *The Nativist Prophest of Early Islamic Iran*, Cambridge University Press, New York 2012, p.82-86.

³¹ *The Cambridge History of Iran*, p.51.

³² Crone, *The Nativist Prophest of Early Islamic Iran*, p.82; Blankinship, p.591; Daniel, p.36.

³³ Daniel, p.37.

³⁴ *The Cambridge History of Iran*, p.52.

³⁵ Daniel, p.38.

³⁶ *The Cambridge History of Iran*, p.52.

³⁷ Takkuş, s.21; *The Cambridge History of Iran*, p.51.

³⁸ Bağhoğlu, s.84.

Müslümanın iman etmiş olması dışında hiçbir ibadeti yapmasına gerek yoktu. Elbette ki bu mezhep sayesinde yeni İslam olmuş kimseler Hâris'in tesirinde kalıp onun taraftarları haline geliyorlardı³⁹. Hâris b. Süreyc taraftarlarına Emevi baskısı altında zulme uğrayanları kurtaracak beklenen kurtarıcı olduğunu ilan etti. Bu iddiası o kadar ciddiydi ki Emevi valisi Nasr b. Seyyar ile savaşırken mesyanik savaş çılgılığı olan "Ey Mansur" nidasını kullanıyordu⁴⁰. Sonunda Hâris b. Süreyc'e karşı görevlendirilen Âsım b. Abdullah, isyanı bastırmıştı⁴¹. Yine 740'lı yıllarda Kuzey Afrika'daki Haricî Müslümanlar, İslam'ın tek bir klan ya da topluluğa münhasır olmasına muhalefet ederek halifeliğin herkese açık olmasını dile getiriyorlardı. Haricîler, buradaki yerli halkı (Berberî) hür bir yaşam için harekete geçiriyorlardı. Nitekim Berberîler, Arapları zorba olarak değerlendiriyordu. Hıristiyan kronikleri de "birçok Saracen (Arap) Afrika'nın yerli halkı tarafından öldürülüyordu. Afrika halkı isyan ediyor, valileri katliyor ve oradaki Müslümanları öldürüyordu" diyerek bunu doğrulamaktadır. Durumun ciddiyetinin farkına varan Halife Hişam b. Abdümelik, Kelb kabilesinden Hanzala b. Safvan'ı tayin etti. 742 Mart'ında büyük bir ordu ile Kayrevan'a ulaşmış çok sayıda Berberî'yi öldürmek suretiyle bölgeyi kısmen de olsa kontrol altına almışlardır. 742 yılında Emeviler, Berberî Birleşik Krallığı'nı yok etse de bu sefer de ileride Murâbitlar ve Muvahhidler gibi oluşumlara zemin hazırlayacaktı⁴². Diğer taraftan Mâverâünnehir'de ise yerli halk ile beraber Yemenîler tehdit ediliyordu. 720'de Yezid b. Mühelleb isyanı ile 738'de Halid el-Kasrî'nin kovulması bunun göstergesidir. Horasan'daki Abbasi dâîleri, Suriye'deki gayr-ı memnun Yemenî unsurla Emevilere karşı iş birliği içerisindeydi. Arap fatihler, dinlerini kabul etmiş olan yerli halkı kendilerine eşit olarak görmek istemiyorlardı. Onlara göre Mevâli, sadece müşteri (client) pozisyonundaydı. Araplar arasında müşterilik (clientage) ولی olarak adlandırılıyordu. Araplar fetihler yoluyla insanları köleleştiriyor, yönetim yoluyla da vergileri kullanmak suretiyle onların kökünü kazıyordu⁴³. Nitekim Horasan'ın yeni valisi Nasr b. Seyyar'ın, (738-748) Mevâli'nin teskin edilmesi amacıyla bir dizi etkinlikleri olmuştur. Nitekim bölgenin yerli halkı Emevi yönetimine karşı nefret besleyen Şîî itikadını benimsemiş kimselerden oluşuyordu⁴⁴. Nasr'dan önceki valiler, bu karmaşık bölge hakkında hemen hemen hiçbir şey bilmeyen, dışarıdan gelmiş kimselerdi. Fakat Nasr, hayatının en önemli yıllarını orada geçirmişti. O, Müslüman olmuş olanlara cizye ödemeyeceklerini, borçluların borçlarını geri öderken kolaylıkların sağlanacağını duyurmuştu. Ancak onun bu politikası zaten çoktandır yıkılmaya yüz tutmuş olan devletin ömrünü on yıl uzatmaktan başka hiçbir şeye yaramamıştır⁴⁵.

Emevi devletine karşı Abbasiler, bölgesel hoşnutsuzlukları iyi değerlendirip bundan istifade etmesini bilmişlerdir. Ancak kendilerine hilafet hususunda rakip olabilecek Alioğulları gibi bir güruhun yanında yer almamışlardır. Bu minvalde Ravendîyye'nin birçoğu mutlak surette "Abbasi adanmış" olarak görülmektedir. Ravendîyye'nin ismi kendilerini dinî-siyasî bir topluluk olarak teşkil eden Abdullah er-Ravendî'den gelmektedir. Abdullah er-Ravendî ve oğlu Harb'ın aşırı ölçüde Haşimî taraftarı olduğunu biliyoruz. Nitekim onların Abbasi desteğinin, İmam Muhammed (ö.743) ile başlayıp Ebu Cafer el-Mansur (ö.775) devrine kadar devam ettiği bilinmektedir. Râvendîye'nin önde gelenlerinden Ablak: "Hz. İsa'da olan ilahî

³⁹ Robert G. Hoyland, *In God's Path*, Oxford University Press, New York 2015, p.205.

⁴⁰ Hayrettin Yücesoy, *Ortaçağ İslam'ında Mesihçi İnançlar ve İmparatorluk Siyaseti*, Çev. Ahmet Demirhan, Klasik Yayınları, İstanbul 2016, s.79.

⁴¹ Adnan Demircan, *İslam Tarihi'nin İlk Döneminde Arap-Mevâli İlişkisi*, Beyan Yayınları, İstanbul 2015, s.130.

⁴² David Nicolle, *The Great Islamic Conquest 632-750*, Osprey Publishing, Oxford 2009, p.77-78.

Hoyland, p.179-181.

⁴³ Patricia Crone, *Slaves on Horses*, Cambridge University Press, New York 2003, p.48-49.

⁴⁴ Marshal G. S. Hodgson, *The Venture of Islam*, Vol.1, Chicago University Press, Chicago 1984, p.273; Hourani, p.31.

⁴⁵ Hoyland, p.185.

ruhun imamlara geçtiğini, bunların ilkinin Ali, sonuncusunun ise İbrahim b. Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbas olduğunu” belirtmiştir. Bunun yanında teolojilerinde “ibâhatü’n-nisâ” olduğu bilinmektedir. Ablak dışındaki Râvendiler ise Hz. İsa’nın ruhunun Ali’den başlayarak imamlar silsilesince devam edip, Ebu Cafer el-Mansur’a kadar geldiğini belirtmişlerdir. Onlar Halife Ebu Cafer el-Mansur’un “Tanrı” olduğunu savunuyorlardı. Ancak bununla kastettikleri şey, Mansur’un mesih olması, Tanrı’nın yeryüzündeki görünür sureti olmasıdır⁴⁶. Bu cümleden anlaşılacağı üzere Abbasiler, Kıdaş’da olduğu gibi taraftarlarının sapkın fikirlerini tasvip etmeseler de onlara karşı bir cephe almadıkları bariz şekilde görülmektedir. Öyle zannediyoruz ki onların görüşlerinin benimsenmemesindeki en önemli sebep, Abbasilerin daha ilk baştan itibaren Kur’an ve Sünnete dayalı epistemolojik ve dinî propagandalar yürütmesidir. Mezkûr ifadeden anlaşılacağı üzere Abbasiler hiçbir şekilde Alioğullarının yanında yer almamaktaydı. Bunun son örneğini Hüseyin b. Ali’nin torunu Zeyd b. Ali’nin isyanında görmekteyiz. Zeyd b. Ali, Vâsıl b. Atâ (ö.748) ve Ebu Hanife (ö.767) ile irtibat kurarak onların fikirlerinden etkilenmiştir. Zeyd, isyanından önce Ebu Hanife’nin kendisine destek olmasını istemiş, o da isyana bizzat katılmayıp malî yardımda bulunmuştur. Zeyd b. Ali, 740 yılında Kûfe-Basra valisi Yusuf b. Ömer es-Sekaffi’ye karşı ayaklanmıştır. Zeyd isyanı esnasında “Ben atam Hüseyin’i öldüren ve Harra gününde Medine’ye saldıran, sonra da Kâbe’yi mancınıkla ateşe veren Ümeyyeoğullarına karşı ayaklandım” der. Çevresindeki çok az taraftarı ile beraber Emeviler ile mücadele etmişse de neticede aynı yıl Kûfe’de öldürülmüştür. Abbasi dâîlerinin Zeyd’in isyanında uzak durduklarını söylemek mümkündür. Ahbâr’da geçen bir rivayetten anlaşıldığına göre Muhammed b. Ali, Kûfe’deki dâîlerden Bukayr b. Mahan’a, Zeyd hareketinden uzak durulması için kesin talimat vermiştir⁴⁷. Zeyd’in ölümünden sonra yerine oğlu Yahya gelmiştir. Ancak Yahya henüz çok genç ve tecrübesizdi. Bu yüzden 743 yılında Cüzcan’da o da öldürülecektir. O yıl Horasan’da doğan bütün erkek çocuklarına Yahya ve Zeyd ismi verilmiştir. Bu da isyanın Horasan bölgesinde ne denli tesir uyandırdığını göstermektedir⁴⁸.

2) Üçüncü Fitne (744-747)

Ömer b. Abdülaziz’in (717-720) kısa halifeliği sırasında Mevâli’nin malî haklarının kabul edilmesi, sıkıntılarının dindirilmesi yolunda önemli adımlar atılmışken onun ölümünden sonra hoşnutsuzluklar tekrar ortaya çıkmıştır. Mevâli şikâyetlerinin artması, Abbasi devriminin oluşumunda büyük bir rol oynamıştır. Emevi hanedanlığı Ömer b. Abdülaziz’in ölümünden sonra 720-750 arasında otuz yıl boyunca siyasal, sosyal ve dinsel sıkıntılar geçirmiştir. Bu dönemde hükümete karşı Şîî ve Harihî isyanları eksik olmamıştır⁴⁹.

II. Fitne ya da sivil savaş bilindiği üzere Süfyanî düzenin devamı için yapılmıştı. III. Fitne ise Süfyanî düzenin yok edilmesi için yapıldı. Son Süfyanî II. Velid’i deviren III. Yezid aynı zamanda bu sivil savaş ile Süfyanî Ümeyye devletinin de sonunu getirmiş oluyordu. III. Yezid, taraftarları olan Yemenîleri, Horasan, Sind, Kuzey Afrika, Irak ve Ermenistan bölgelerine yerleştirmişti. Mervan b. Muhammed’e bağlı olan Kaysîler ise daha ziyade sınır boylarında bulunuyordu⁵⁰.

II. Yezid b. Abdümelik, (ö.723) kardeşi Hişam b. Abdümelik’den (ö.743) sonra oğlu II. Velid’i veliahd edinmişti. Hişam b. Abdümelik halife olunca yeğeni Velid, içki âlemine dalıncaya kadar ona ihsanlarda bulunmaya devam etmiştir. Ümmet ise Veliahd Velid’in dini

⁴⁶ Crone, *The Nativist Prophest of Early Islamic Iran*, p.86-88.

⁴⁷ Daniel, p.38; Bağlıoğlu, s.89-91.

⁴⁸ Daniesl, p.39.

⁴⁹ Asma Afsaruddin, *The First Muslims, One World Press, Oxford 2007*, p.85.

⁵⁰ Crone, *Slaves on Horses*, p.46.

hafife alıp küçümsediğini düşünüyordu. Halife Hişam ise Velid'in bu tutumları hasebiyle oğlu Mesleme'yi Velid'in yerine veliahdlığa getirdi. Ayrıca Velid'i İslam olmamakla suçlayıp onun kötü olan şeyleri terk etmediğinden bahsetti. Velid'in buna mukabil cevabı ise şöyledir: "Ey bizim dinimizden soranlar! Biz Ebu Şekir dini üzereyiz. Bazen sıcak, bazen ılık memzuc ve arî olarak onu yudumlarız"⁵¹. II. Velid'in tuhaf cevabından, içki hususunda herhangi bir beis görmediği anlaşılmaktadır.

Hişam b. Abdülmelik H.125/M.743 yılında Rusâfe'de difteri hastalığından vefat edince yerine II. Velid geldi. Bu dönemdeki Arap-Mevâli çatışması yetmiyormuş gibi bir de Kaysî-Kelbî (Yemenî) çatışması baş göstermişti. Kuzey Afrika'daki son savaşlar da Emevi ordusunu ciddi derecede sarsmıştı. Hişam b. Abdülmelik'in yerine gelen II. Velid'in devlet işleriyle ilgilenmeyip sorumsuzca hareket etmesi Hişam'ın korkularını gerçekleştirdi⁵². II. Velid kendisine muhalif olanları ortadan kaldırarak sorunları halledebileceğini düşünüyordu. Kuzeni Süleyman b. Haşim'i hapsedirip küçük oğulları Hakem ve Osman adına bey'at almıştı⁵³. Gerçekten de II. Velid (743-744) kudretli bir halife değildi. Ordusunu Kaysîlerden teşkil edip, Kelbîlere karşı düşmanca politika takip etmesi nedeniyle 744 yılında hükümet darbesi neticesinde öldürüldü. Emevi henadanlığı için siyasal intihar anlamına gelen bu olay, Wellhausen'in Arap Krallığı olarak adlandırdığı sistemin sonu oluyordu. Yerine III. Yezid, Kelbîlerin desteğiyle halife oldu⁵⁴. III. Yezid'in hilafete geldiği gün yaptığı ilk konuşma, Hz. Ebu Bekir'in konuşmasını hatırlatmaktadır. Burada kısaca ümmete karşı mesuliyetini vurgulayıp, ataları gibi iktidarı kötüye kullanmayacağını belirtmiştir. Son olarak şayet söylemlerine aykırı tutum takınırsa halkın seçtiği kişi için hilafetten feragat edeceğini açıkça beyan etmiştir⁵⁵. 744'de III. Yezid'in halife olması neticesinde politik merkez Suriye'den Irak'a kaydı. Çünkü Yezid'in taraftarları olan Kelbîler orada hâkimdi. Artık Suriye'nin hemen hemen hiçbir önemi kalmamıştı. Esasında Suriye'ye metropolit statüsü kazandıran şey oradaki Süfyanî kabile oluşumuydu⁵⁶. III. Yezid tahta çıkar çıkmaz sürgündeki Süleyman b. Hişam'ı çağırıldı. Doğu'ya vali olarak Kelbî lider Mansur b. Cumhur'u tayin etti. Fakat hemen sonra bundan vazgeçip Ömer b. Abdülaziz'in oğlu Abdullah'ı bu makama getirdi. Abdullah b. Ömer, halifenin de onayını alarak Kûfelileri tekrar kazanmak ümidiyle orduda onlara görev vermeyi vaat etmiştir. Ancak III. Yezid'in altı ay gibi kısa bir süre sonra vefat etmesi ideallerin tatbikini sekteye uğratmıştır⁵⁷.

III. Yezid'in ölümünden sonra kardeşi İbrahim halife olmuştur. Ancak Mervan b. Hakem'in torunu II. Mervan muhalefet ederek ortaya çıktı. Karşısına çıkan Süleyman b. Hişam'ın emrindeki Kelbîleri mağlup ederek 744'de Şam'ı ele geçirip kendisini Emirü'l-Müminin ilan ettirdi. İbrahim ise, Süleyman b. Hişam ve taraftarlarıyla beraber Suriye'de Palmira bölgesine kaçtı. Askerler ve halk, halifelik hakkını, nefret ettikleri Yezid ve Yemenîler'den kurtardıkları için mesrûr oldular⁵⁸.

II. Mervan halife olur olmaz hilafet merkezini Şam'dan Harran'a taşıdı. Bunu kuzeyli Kaysîlere yakın olmak amacıyla yaptığı açıktır. Bunun yanı sıra Geylanî/Kaderî taraftarlara

⁵¹ İbnü'l-Esir, *El-Kâmil-Fi't-Tarih*, C.5, Darü's-Sadr, Beyrut 1982, s.265.

⁵² Hugh Kennedy, *The Prophet And The Age of The Caliphates*, Pearson Press, Great Britain 2004, p.112.

⁵³ Afsaruddin p.85.

⁵⁴ Farhad Daftary, *The Ismailis Their History and Doctrines*, Cambridge University Press, New York 2007; Hodgson, p.272.

⁵⁵ Afsaruddin p.86.

⁵⁶ Crone, *Slaves on Horses*, p.47.

⁵⁷ Kennedy, p.113.

⁵⁸ Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Tarihü'l-Ümem ve'l-Mülük*, Darü'l-Maarif, Mısır 1960, s.274; *The Cambridge History of Islam*, Vol.1, Edt. Chase F. Robinson, Cambridge University Press, New York 2010, p.258; Afsaruddin p.87; Kennedy, p.113; Hodgson, p.272; Berkey, p.102.

muhaliif bir tutum takındı. Yine III. Yezid'in Mevâli yanlısı tutumuna muhalif oldu. Onun bu derece sert politikaları II. Mervan ile Arap olmayanlar arasına bir set koydu⁵⁹. Bu tarihle birlikte isyanlar hemen hemen her yerde arttığı için Emevi devletini kurtarmak artık imkânsız görülüyordu⁶⁰. Yezid'in devrimiyle Yemenîler gücü/iktidarı nasıl ele geçirmişse Mervan'ın devrimiyle de Kaysîler iktidarı ele geçirmişti. Bazı yerlerde doğrudan Kaysîlerin hükmü geçiyordu. Ancak Suriye'de çok küçük bir üsleri vardı. Belki de bu nedenle II. Mervan, Suriye'den Cezire bölgesindeki Harran'a çekildi. Burası bilindiği üzere Kaysîlerin yurduydı. Bunun akabinde eşraf ve Suriye Yemenîleri yeni halifeye karşı isyan ettiler. II. Mervan 745 yılında Filistin, Tiber, Humus, Palmira ve Şam'da çıkan ufak çaplı isyanları bastırabilmişti⁶¹. Ancak Irak bölgesi III. Yezid'e sadık olan Yemenîler ile II. Mervan'a sadık olan Kaysîler arasında bölünmüştü. Bu durumda bölgenin II. Mervan'a itaati kolay gözüküyordu; ancak Rebi'a kabileleri arasındaki Haricî ayaklanmaları nedeniyle bölgede karmaşık bir durum söz konusuydu. Rebi'a, Dahhâk b. Kays'ın emri altında Şeybanîler tarafından kontrol ediliyordu. Dahhâk, kalabalık ordusu ile Irak'a girince buradaki Kaysîler kaçmak durumunda kaldı. Bölge Yemenîleri ise Dahhâk'ı yeni halifeleri olarak ilan ettiler. Bu durum karşısında II. Mervan, Dahhâk üzerine öncelikle oğlu Abdullah ardından da kendisi yürüdü. Dahhâk'ı öldürmüş ve kuvvetlerini dağıtmayı başarmıştı. 746 yılına doğru Dahhâk'ın artıkları Fırat dolayları ile İran hudutlarına kaçtı. Nihayet Irak II. Mervan'ın otoritesine teslim oluyordu⁶².

III. Sivil savaş sırasında, gerek II. Muaviye'nin iktidarı kontrol altına almak amacıyla yapmış olduğu mücadeleler ve gerekse de Kuzey Afrika'daki yerli halk ve Haricî isyanları ile Mâverâünnehir bölgesindeki Mevâli'nin isyanları sırasında bir dizi Alioğulları ayaklanmaları görülmüştür. Bunlardan ilki, 744'de Medine yakınlarında el-Ebvâ'da yapılan Haşimî toplantısında tüm katılımcılar Muhammed en-Nefsü'z-Zekiyye'ye bey'at etmişlerdi. Buna rıza gösterenler arasında Abbasi imamı İbrahim b. Muhammed ile Ebu'l-Abbas ve Ebu Cafer de bulunmaktaydı. Muhammed, kardeşi İbrahim ile birlikte başta Mu'tezile, Gulat ve Zeydîlerin desteğini alarak isyan etmişti. Ancak onların bu isyanı öngöründen uzak ve plansız olması hasebiyle kolaylıkla bastırılabilmişti⁶³. Bir diğeri ise Ali b. Ebu Talib'in kardeşi Cafer'in torunu Abdullah b. Muaviye'nin Kûfe'deki isyanıdır. Abdullah b. Muaviye, Hz. Peygamber soyundan gelen Şîî temayüllü bir kimseydi⁶⁴. 716-717 yılında öldürülen Ebu Hâşim'in kendisine vasiyet ettiğini bildirerek taraftarlarının sayısını artırmaya çalışmıştır. İsyanın merkezi olarak Kûfe'yi seçmiş, Kâhtan'dan kabile desteği almış fakat sıkı baskılara maruz kalınca İran'a çekilmek zorunda kalmıştır⁶⁵. İran bölgesine geçtiğinde oradaki halka Kur'an'dan "Ben senden akraba sevgisi dışında başka bir karşılık beklemiyorum" ayetini propaganda ederek bölgedeki Şîîleri yanına çekti. Abdullah b. Muaviye'nin en önemli takipçileri Cennahîlerdir. Onlar, Allah'ın ruhunun sırasıyla peygamberlere ve en son da Abdullah b. Muaviye'ye hulûl ettiğine inanıyorlardı⁶⁶. II. Mervan, İbn Muaviye'ye karşı kumandanlarından Âmir b. Dubâra'yı görevlendirdi. Bu ikisi arasında meydana gelen savaşta İbn Muaviye'nin yenilince Horasan'a kaçtı. (746-747) İbn Muaviye Horasan'a varınca Ebu Müslim'den yardım talep etmişti. Ancak İbn Muaviye, Abbasi hareketi için tehdit

⁵⁹ Afsaruddin p.87.

⁶⁰ Daftary, *The Ismailis Their History and Doctrines*, p.74.

⁶¹ *The Cambridge History of Islam*, p.259; Kennedy, p.114; Apak, *Erken Dönem İslam Tarihinde Asabiyyet*, s.279-286.

⁶² *The Cambridge History of Islam*, p.260; Kennedy, p.114.

⁶³ Daftary, *The Ismailis Their History and Doctrines*, p.74-75.

⁶⁴ *The Cambridge History of Islam*, p.261.

⁶⁵ Hodgson, p.273.

⁶⁶ Hoyland, p.204-205.

oluşturuyordu. Bu nedenle Ebu Müslim onu önce hapsedmiş ardından da öldürmüştür⁶⁷. William F. Tucker bu olayı şu şekilde özetlemektedir: “İbn Muaviye kendi amacına hizmet ediyor, bunu başarabilmek için de Hz. Peygamber lafzını istismar ediyordu. Bu ise Abbasi çıkarlarına aykırı olduğu için Ebu Müslim tarafından öldürülmüştür”⁶⁸. Teresa Bernheimer’e göre isyanın üç yılı sırasında valiler tayin ettiği, vergiler topladığı ve kendi adına paralar⁶⁹ bastırıldığı Cibâl ve Fars’ta geniş bir sahada hâkimiyet tesis ettiği için onun doğudaki kısa yönetimi ilk Haşimî devleti olarak adlandırılmaktadır⁷⁰.

Abdullah b. Muaviye’nin takipçileri, kutsal ruhun Hz. Peygamber’den sonra Alioğullarına intikal ettiğini ve bu kutsal ruhun ebedi olup asla yok olmayacağını ileri sürdüler. Bu ilahî imamlar doktrini Abdullah b. Harb ya da Harîs el-Kindî’ye atfedilir. Abdullah b. Harb, İbn Muaviye’nin ölümünden sonra onun takipçilerinin lideri olmuştur. Bazıları Abdullah b. Harb’ın, İbn Muaviye için onun ölmediğini, mesih/mehdi olarak döneceğini belirttiğini söylerken, bazıları da onun doğrudan kendisini imam olarak gördüğünü söylemektedir. Abdullah b. Muaviye takipçileri Hârisiyye, Harbiyye, Cennahiyye ve Muâviyye şeklinde bilinmektedirler⁷¹.

3) Abbasi Davetinin İkinci Dönemi (746-750)

744 yılında, aralarında Süleyman b. Kesir’in de bulunduğu dört kişi hac mevsiminde Mekke’ye giderek İmam Muhammed b. Ali ile buluştular. İmam ölümcül bir hastalığa tutulmuştu. Dolayısıyla imamlık yapılan son resmî toplantıydı. Burada İmam Muhammed, kendisinden sonra hareket liderinin, oğlu İbrahim olacağını söyledi. Bu toplantı esnasında Süleyman b. Kesir, Ebu Müslim adındaki bir gençten övgüyle bahsetmesi üzerine İmam Muhammed bu gencin harekete kazandırılmasını önemle bildirmiştir⁷². Önceleri İdris b. Ma’kal el-İclî’nin kâhyası olan Ebu Müslim’in şöhreti yayılınca Muhammed b. Ali’nin maiyetine alınmış, onun ölümünden sonra da oğlu İbrahim’in hizmetine girmiştir. Horasan-Humeyme arasındaki iletişim faaliyetleri, davetin Kûfe sorumlusu Ebû Seleme el-Hallâl tarafından yürütülüyordu. Süleyman b. Kesir başta olmak üzere, önde gelen nakipler bu iş için yeni bir isme ihtiyaç olduğunu düşünüyorlardı. Bu nedenle 745-746 yılında İmam İbrahim ile görüşerek yeni bir kişinin bu işi üstlenmesini talep ettiler. Süleyman b. Kesir bu işi üstlenmeyince Ebu Müslim’in getirilmesinin önü açılmış oluyordu⁷³. Ebu Müslim’in henüz yeterince bilinmemesi, Kûfelilerle olan irtibatlarıyla birlikte Horasan önde gelenlerinin ona güvenmesi, onu hızla öne çıkarmıştı. İmam İbrahim, Ebu Müslim’i devrimci noktalar arasında irtibatı sağlamak amacıyla ulak olarak görevlendirmiştir. Ancak daha sonra isyanı bizzat koordine etmek amacıyla seçilecektir⁷⁴.

⁶⁷ Demircan, s.122.

⁶⁸ William F. Tucker, “*Abd Allāh Ibn Mu’āwiya and the Janāhiyya: Rebels and Ideologues of the Late Umayyad Period*”, *Studia Islamica*, No.51 1980, p.46.

⁶⁹ İbn Muaviye’nin bastırıldığı paralarda Kur’an’dan ayetler bulunmaktaydı. “Ben akraba sevgisi dışında senden hiçbir karşılık beklemiyorum” (42:33) ayeti Ebu Müslim’in bastırıldığı paralarda da aynen görülmektedir. Muhtemelen Ebu Müslim bununla devrim çağrısını aynen devam ettirmek ve Abdullah b. Muaviye’nin takipçilerini yanına çekmek amacıyla yapmıştı. Yine onun bastırıldığı paralar, Cibâl, Fars ve Huzistan bölgelerinin onun kontrolü altında olduğunu göstermektedir. Bkz. Teresa Bernheimer, “*The Revolt of Abdullah b. Muawiya AH 127-130*”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, Vol.69, No. 3 (2006), pp.381-393.

⁷⁰ Bernheimer, p.381.

⁷¹ Crone, *Nativist Prophest of Early Islamic Iran*, p.93-94.

⁷² Mehmet Dalkılıç, “*Süleyman b. Kesir’in Öldürülmesi*”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.5, S.21, 2012, s.287.

⁷³ Dalkılıç, s.287.

⁷⁴ Laisner, p.174.

Abbasi davetinin ikinci devri Ebu Müslim⁷⁵'in davete doğrudan iştirakiyle başlamaktadır. Abbasi daveti, Muhammed b. Ali'nin ölümünden sonra Şiî hareketlerin otonomlaşması nedeniyle Horasan'da sarsıntıya maruz kalmıştır. Dolayısıyla İmam İbrahim, davetin zora girdiğini düşündüğünden işleri elinden kaçırmaktan çekinmekteydi. Kûfe sorumlusu Bukayr b. Mahan derhal Horasan'a gidip yeni imamlarının İbrahim olduğunu, ona bey'at edilmesi gerektiğini bildirdi. Topladıkları mal cinsinden ne varsa onları İmam İbrahim'e götürmesi için Bukayr b. Mahan'a verip "Kuşlar etlerimizi yiyinceye ve kanlarımız dökülünceye kadar sizlerleyiz" dediler⁷⁶. Yine bölgenin tekrar Abbasi emellerine bağlılığında Horasan'ın nüfuzlu kimselerinden olan Süleyman b. Kesir el-Huzaî'nin, Muhammed b. Ali'ye sadakatten ayrılamayarak oğlu İmam İbrahim adına Humeyme-Horasan anlaşmazlığının bertaraf edilmesinde gösterdiği gayret de son derece mühimdir⁷⁷. Bukayr b. Mahan 744 yılında Humeyme'ye ulaşip son görevini ifa ettiğinde İmam İbrahim'e hastalandığını ve artık bu işi yapamayacağını belirtip yerine Kûfe sorumluluğuna damadı Ebu Seleme el-Hallâl'in tayin edilmesini rica edince İmam İbrahim de bu ricayı derhal kabul etti⁷⁸.

Ebu Seleme el-Hallâl, Kûfe sorumluluğuna getirildikten sonra üç siyah sancak⁷⁹'tan birini Merv Şiîlerine, diğerine Cürcan Şiîlerine ve sonuncusunu da Mâverâünnehir'e yollanmasını bildirdi. Ebu Seleme, Horasan'a siyah sancaklarla geldiğinde halk tarafından çok iyi karşılanmış ve onlar çok kalabalık olmuşlardı. Ebu Seleme'nin taraftarlarına öğretisi son derece titiz ve hesaplı hareket etmektir. Cürcan'da aynen şöyle söyledi: "Sizlerin çabaları yükseldi, hazırlanın! 747 Eylül ayı geldiğinde çağrıyı açıktan ilan edip siyahları giyinin, silahlarınızı keskinleştirin. Kendinizi savunmak durumunda olmadığımız müddetçe bu tarihten önce açığa çıkmayın!"⁸⁰. Ebu Seleme Cürcan'dan sonra Nesâ ve Abivard'ı bizzat ziyaret etmiş, Belh'e ise Ebu Müslim'i, Ziyad b. Salih ile görüşmesi için yollamıştır. Ebu Seleme'nin ve Ebu Müslim'in, Horasan ve Maveraünnehir ile doğrudan temas kurması, Nasr b. Seyyar'ın alanını daraltmıştı. Nasr'ın bölgedeki hâkimiyeti tam olarak yok edilemese de edilgen bir konuma düştüğü anlaşılmaktadır⁸¹.

⁷⁵ Ebu Müslim hakkında araştırmacılar ihtilaf göstermektedirler. Onun hür olduğu ve isminin İbrahim b. Osman İbn Beşşar b. Südü b. Cevdezdîhi olduğunu belirtirler. Künyesinin ise Ebu İshak olup İsfahan asıllı olduğunu belirtirler. Ebu Müslim'in babası onu İsa b. Musa es-Serrac'ın yönetimine bırakmıştır. İmam İbrahim ile karşılaşınca Ebu Müslim'e şöyle demiştir: "İsmi değiştir, kitapta bulunanlar üzerine ismini değiştirmeden bu iş tamam olmaz". İmam İbrahim ona Abdurrahman b. Müslim ismini verip künyesini de Ebu Müslim olarak değiştirdi. Hemen ardından İmam İbrahim onu Necmoğullarından Ümran binti İsmail ile evlendirmiştir. Bu yaygın görüşün aksine Ebu Müslim'in bir kul olduğunu söyleyenler de vardır. Bukayr b. Mahan yukarıda zikredildiği üzere hapsedilince burada Yunus Ebu Asım ve İsa b. Ma'kil el-Iclî ile tanışma fırsatı buldu. İsa'ya hizmet eden, onun mevlası Ebu Müslim'i de orada görme fırsatı bulmuştu. Hapisten çıktıklarında Bukayr b. Mahan onları davet etti. Bukayr davetlilerine bu gulâmın kim olduğunu sordu. Onlar da "memlük" yanıtını verince kime aittir dedi. Bunun üzerine sana aittir dediler. Değerini sorduğunda ise dilediğin ne ise o dediler. Bunun üzerine dört yüz dirhem verip Ebu Müslim'i aldı ve ardından da İmam İbrahim'e gönderdi. Bkz. İbnü'l Esir, s.254-258; Afsaruddin, s.88; Abdullah b. Ali el Müsned, s.85; *Ahbarü'd-Devleti'l-Abbasiyye ve fihi Ahbarü'l-Abbas ve Veledihi*, Edt. Abdulaziz ed-Duri, El-Talia, Beyrut 1971, s.253-259; Jacob Laisner, "Abu Muslim al-Khurasani: The Emergence of a Secret Agent From Kurasan, Iraq or Was it Isfahan?" *Journal of the American Oriental Society*, Vol.104, No.1, Studies in Islam and the Ancient Near East Dedicated to Franz Rosenthal (1984), p.172.

⁷⁶ İbnü'l-Esir, s.308; Abdullah b. Ali el-Müsned, s.83; Daniel, p.40.

⁷⁷ Takkuş, s.22.

⁷⁸ Abdullah b. Ali el-Müsned, s.85.

⁷⁹ Bu siyah sancaklar (Black Banners) belki de Yahya b. Zeyd'in intikamını simgeliyordu ve yahut da tam olarak anlaşılmadığımız eskatolojik bir öneme işaret ediyordu. Her ne olursa olsun bu sancaklar partizanları daha da şevklendirdi. Artık Emeviler çöküşün eşiğindedeydi. Bkz. Daniel, p.41.

⁸⁰ Saleh Said Agha, *The Revolution Which Toppled The Umayyad Neither Arab Nor Abbasid*, Brill, Boston 2003, p.44-51.

⁸¹ Agha, p.51.

Ebu Müslim 746 yılında İmam İbrahim tarafından “Muhammed ailesinin vekili” sıfatıyla Horasan’a gönderildi⁸². Bölge lideri olarak belirlenecek kişinin öncelikle hatiplik vasfının olmasıyla beraber toplumun düşüncesiyle uyumlu olması gerekir. Yine bu kişinin her hareketinde ve sükûnetinde Allah bilinci bulunması gerekir. Aksi takdirde otorite sağlaması güçtür⁸³. Bu cümleden Ebu Müslim’de aynı zamanda hatiplik vasfının da olduğu anlaşılmaktadır. İmam İbrahim b. Muhammed, Ebu Müslim’i Horasan’a gönderdiğinde ona ihtiyatlı olmasını, Süleyman b. Kesir ile iyi geçinip, ihtilafa düşmemesini ve şüphelendiği herkesi öldürmesini emreliyordu. Aralarında geçen bazı tartışmalardan sonra Süleyman b. Kesir, Ebu Müslim’in Horasan liderliğini kabul etmiştir⁸⁴. Ebu Müslim, Horasan’a ulaştığında şu ayeti okudu: “Zulmedilenlere savaşmaları için izin verildi; Allah onların yardımcısıdır”⁸⁵ (Hac:39). Arap soyu ya da önemli bir geçmişi olmayan bu genç nakibin gelişi, Şiî liderler tarafından coşkuyla karşılanmadı. Ebu Müslim’in kabul edilmesi İmam İbrahim’in direktifleri sayesinde olmuştur. Ebu Müslim bir müddet daha daveti gizlilik içerisinde idare etti. Mayıs-Haziran 747 yılında Merv yakınlarındaki Safizenç’de Süleyman b. Kesir’in evinde daveti açıktan ilan etti⁸⁶. Buna mukabil Horasan valisi Nasr b. Seyyar, Halife II. Mervan ile Irak valisi İbn Hubeyre’den Ebu Müslim’e karşı yardım istiyordu. İbn Hubeyre düşmanlığı hasebiyle Nasr b. Seyyar’a yardımdan geri dururken, II. Mervan her tarafta baş gösteren Haricî ayaklanmalarıyla meşguldü. Neticede Nasr b. Seyyar istediği yardımı elde edemeyince şehirler birer birer ihtilalcilerin hâkimiyetine geçti⁸⁷.

Ebu Müslim, Horasan bölgesinde davetin en yetkili ismi olunca işleri berî bir şekilde organize etti. Ali b. el-Kirmani’yi, Nasr b. Seyyar’dan uzak tutarak kendisine karşı muhtemel işbirliğinin önüne geçmiş oldu. Ali b. el-Kirmani’ye: “Dün senin babanı öldüren Nasr b. Seyyar ile aynı mescitte nasıl namaz kılacaksın” diyerek bölgedeki Arap sulhünü bozup tekrar düşmanlığın filizlenmesini sağladı. Bilindiği üzere Ebu Müslim bölgede muhtemel Arap ittifakından son derece çekiniyor, taraftarlarına sürekli “Allah Arap bütünlüğünden sizleri korusun” diye dua ediyordu⁸⁸. Ali b. el-Kirmani, Nasr’a karşı Ebu Müslim’in yanında yer alıp Merv şehrini kuşattı. Ebu Müslim de Ali’yi desteklemek için nakibi Şibl b. Tahmam’ı gönderdi. Neticede Merv şehri alınıp Buhara sarayı ele geçirildi. Ebu Müslim Kur’an’dan şu ayeti okuyarak şehre girdi: “Halkının habersiz olduğu bir sırada şehre girdi. Orada biri düşman, diğeri dost olmak üzere iki kişi savaşıyordu (Kasas:15)⁸⁹”. Esasında hareketin 747 Eylül’ünde başlaması gerekiyordu. Gerek Ebu Seleme el-Hallâl gerekse Ebu Müslim’in tavsiyelerinde bu tarihe kadar ortaya çıkılmaması duyuruluyordu. Ancak Selem b. Ahvaz’ın, Nasr b. Seyyar’ı harekete geçirmeye teşvik etmesi nedeniyle hareket erken başlatılmak zorundaydı. Selem, Nasr’a şöyle diyordu: “Onlara saldırmakta acele et. Onlar toplanmadan önce hâlihazırda bulunan ordunla beraber onları imha et”⁹⁰.

Merv şehrinin 748 Şubat’ında ele geçirilip Nasr’ın kaçmaya zorlanmasından sonra Batı’ya ordular sevk edildi. II. Mervan’a sadık Kaysiler, İbn Hubeyre, Nebâte b. Hanzala ve Âmir b. Dubâra, İran’daki ilerleyişi durdurmak gayesindeydi. Kahtabe b. Şebib ile karşı karşıya gelen İbn Dubâra ile İbn Nebâta devrim ordusu tarafından mağlup edildi. Kahtabe b.

⁸² Adem Apak, *İslam Tarihi*, C.4, Ensar Yayıncılık, İstanbul 2014, s.29.

⁸³ Linda G. Jones, *The Power of Oratory In The Muslim World*, Cambridge University Press, New York 2012, p.52.

⁸⁴ Mesudi, s.358; Abdullah b. Ali el-Müsned, s.86.

⁸⁵ Taberi, s.305.

⁸⁶ *The Cambridge History of Iran*, p.53; Apak, *İslam Tarihi*, s.31.

⁸⁷ Abdullah b. Ali el-Müsned, s.87; Agha, s.75; Hodgson, p.274.

⁸⁸ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem ve Teâkübü'l-Himem*, Mektebetü'l-Müsenna, Bağdat, 1993, s.566-567.

⁸⁹ İbn Miskeveyh, s.567; Hüseyin Kasım el-Aziz, *El-Bâbekiyye*, El-Maada, Şam 2000, s.102.

⁹⁰ Saleh Said Agha, “*Abu Muslim’s Conquest of Khurasan*”, *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 120, No. 3 (2000), pp.333-347.

Şebib, Kûfe üzerine yürümeyi planlarken ansızın ölmüş ve yerine oğlu Hasan gelmişti. Hasan b. Kahtabe, babasının yerini aldığı anda şöyle diyordu: “Kahtabe öldüyse oğlu var”. Neticede Hasan b. Kahtabe, İbn Hubeyre ile giriştiği savaşı kazanarak Kûfe’yi ele geçirdi⁹¹. Bu konu hakkındaki diğer görüş ise Muhammed b. Halid el-Kasrî’nin isyan edip şehri devrim ordusu için ele geçirdiğidir. Devrim ordusu Irak’a tam manasıyla hâkim olduktan sonra artık alenen imamın ismi duyurulmalıydı. Genel olarak İmam İbrahim’in ismi zikrediliyordu. Ancak imamın ismi ifşa olunca II. Mervan onu tutuklatıp önce hapsedirmiş ardından da öldürmüştür⁹². Şu ağıt onun içindir: “Yıkıldım, kahroldum. Dinin saflığı Harran mezarlığındadır. Tüm insanlığın imamı oradadır. Kendisine kötülüğün edildiği imam oradadır. Allah zalim Mervan’ı affetmesin”⁹³. İmam İbrahim ölmezden evvel Ebu’l-Abbas’a vasiyet ettiği salt çoğunluk tarafından kabul edilince 749 Ekim’inde Ebu’l-Abbas es-Seffah halife ilan edildi⁹⁴. Ancak Ebu’l-Abbas’ın halifeliğinin resmîyet kazanması, II. Mervan’ın Ocak 750 Zap Savaşı’nda bozguna uğratılıp Haziran’da da kaçmış olduğu Mısır’da öldürülmesiyle gerçekleşmiştir⁹⁵.

Sonuç

Son zamanlarda yapılan birçok çalışmada Emevilerin seküler bir otorite olduğu kabul edilmektedir. Ancak Crone ve Hinds’in yaptığı çalışmalarda Emevilerin dinsel otoriteyi de kullandıkları iddia edilmiştir. Emevi halifesi “halifetullah” olarak görülüyor, kendisi İslam fıkhı ve otoritesi hususunda kararlar verebiliyordu. Ancak birçok Müslüman, İslam liderliğinin Kur’an ve Sünnet’e uymakla mümkün olacağına inanıyorlardı. Emevi muhalifleri arasında bu düşünce öyle bir noktaya erişti ki otoritenin sadece Hz. Peygamber ailesi ile tesis edilebileceğine inanıldı⁹⁶.

Suyûti’nin *Tarihu’l-Hulefâ* adlı eserinde rastladığımız hilafet meselesi hakkında hem Ümeye hem de Abbasoğullarını ilgilendirecek hadisler yer almaktadır. Bu cümleden olarak bir gün Hz. Peygamber rüyasında Emevileri minberindeyken üzerinde gördü. Sonrasında ise Kadir suresi ayetleri nazil oldu. Bunun akabinde “Ey Muhammed senden sonra hilafet onlara geçecektir” buyrulmuştur. Yine bir başka hadiste Hz. Peygamber’in şöyle dediği anlatılır: “Mervanoğullarının sırasıyla minberime çıktıklarını görünce ziyadesiyle üzüldüm. Daha sonra Abbasoğullarının minberime çıktıklarını görünce sevindim”⁹⁷. Hadislerin sahihliğini bilemiyoruz ancak burada aşikâr olan husus şudur ki Abbasi hareketinin başarıya ulaşması açısından bu hadisler istismar edilmiş, Abbasi politik anlayışı çerçevesinde halkın dikkatleri buraya çevrilmiştir.

Emevi devri, Araplıkta taassup; başka kavimlere, Arapların hâkimiyetine giren, Mısır, Suriye, Irak, Horasan vs. yerlerin ahalisi olan Nebatîlere, Rumlara, Süryanilere, Farslara ve Türklere ve daha başka milletlere, bunların birçoğu Müslüman olmuş olsalar bile, nefret ve hakaret etmekle temayüz etmiştir. Mevâli’nin toplum içindeki yerleri diğer Müslüman Araplardan daha aşağı derecedeydi. Mekke ve Medine’nin tahribi, ashabın ve fıkıhçıların öldürülmesi, Ehl-i Beyte reva görülen eziyetler, hele Kerbela vakası, Emevilere silinmez bir lanet damgası vurmuştur. Bu şiddetler, Şia fırkasını yok edeceği yerde müthiş bir intikam

⁹¹ İbn Miskeveyh, s.586; Taberi, s.341; Takkuş, s.27.

⁹² Blankinship, p.592.

⁹³ Taberi, s.353.

⁹⁴ Kennedy, p.115; Hodgson, p.275; Afsaruddin, p.89; Nicolle, p.78; Takkuş, s.29.

⁹⁵ Taberi, s.352; Takkuş, s.29; Nicolle, p.79.

⁹⁶ Kennedy, p.116

⁹⁷ Suyutî, Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr eş-Şafî, *Tarihu’l-Hulefâ*, Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut 1989, s.24

sevdasıyla genişlemesine yol açmıştır⁹⁸. Abbasiler ise, Emevi devletinin yıkılış sebeplerini çok iyi mülâhaza ettiklerinden dolayı devleti öyle bir sukut ve tehlikeye düşürmekten korkarak Mevâli'nin çoğunluğunu teşkil eden, özellikle yeni devletin kurulmasında en büyük payı olan İranlılardan asker ve taraftar ittihaz etmişlerdir. Ancak onlar Arap idareci unsurun esası olan Arap asabiyetini muhafaza etmek maksadıyla Rebi'a ve Mudar kabilelerinden Arap askerin istihdamına da devam ettiler. Emeviler zamanında mevâli, adeta esir muamelesi görünken Abbasiler devrinde baş tacı oluvermiştir. Ebu Cafer el-Mansur'un oğlu Mehdi'ye şu vasiyeti mühimdir: "Mevâliye teveccühle bakıp kendilerine iyiliklerde bulun. Onlardan çokça dostlar edin. Çünkü bir sıkıntıya düşersen hemen senin yardımına koşarlar"⁹⁹.

Emeviler devrinde sosyal, siyasal içerikli memnuniyetsizliklere bir de dinsel memnuniyetsizlikler eklenmişti. Tüm başarısızlığına rağmen Haricî isyanları yok edilememişti. Bunlar isyanlarını Emevilerin sonuna kadar devam ettirdiler ki bu sayede Abbasilerin İran'da ilerlemesi kolaylaşmıştı. Kur'an'ın din mesajını, sosyal ve politik düşüncenin merkezine koyan Haricîler, ilk baştan beri toplumun dikkatini hilafet kurumuna çektiler. Halife olacak şahısta doğruluğun elzem olduğunu belirttiler. Bunların bir taraftan da Ezrakîler gibi tuhaf anlayışları vardır. Bireylerin doğru Müslüman olup olmadığının imtihanını yapıyorlar, imtihandan geçemeyenleri ise öldürüyorlardı¹⁰⁰.

Abbasi ihtilal hareketinin temayüz ettiği 718 yılından itibaren rastladığımız Şîî umutları, kuşkusuz devrime ivme kazandırmıştır. Bilindiği üzere VIII. yüzyılın ortalarında Müslümanların yanı sıra Yahudi ve Hıristiyanlar arasında dolaşan apokaliptik antisipasyon, ilerleyen yıllarda radikal bir dönüşümün yaşanacağı duygusunu vurgulamıştı. Bu dönemde yalnızca mehdi/mesihin kimliğiyle ilgili değil aynı zamanda böyle bir salâhkârın varlığı konusunda da farklı fikirler mebzul sayıdaydı. Bu konudaki rivayetlerin kalkış noktası ne olursa olsun, geleceğe dair haberlerin, Abbasiler de dâhil, geniş bir hak talebinde bulunan kesimi teşvik ettiği bilinmektedir¹⁰¹. Ancak yine de Mehdi'ye dair en yaygın görüş, onun Âli Muhammed'den olacağına dair görüştür ki bu görüş hem Ali hem de Abbasi ailesini, Mehdilik için elverişli adayların bir kaynağı kılıyordu. Mehdi, yeryüzünde adaletsizlik olduğunda ortaya çıkarak yeryüzüne adalet getirecektir¹⁰². Nitekim Ebu'l-Abbas'ın Kûfe Camiinde halife ilan edilince yaptığı konuşmasında mesyanik bir tutum sergilediği görülmektedir.

Abbasi ihtilali, Arap İmparatorluğu'nun sonu ve hiçbir ayrıcalığı olmayan Mevâli'nin İslam ve Arap diline dayalı ortak bir kültürün gelişmesinde önemli bir rol oynadığı, iç içe geçip entegre olmuş ortak bir havzanın temayüz ettiği dönem olarak anılmaktadır. Nitekim Wellhausen'e göre Abbasiler, hükümetlerini yeni bir dönem (dawla) olarak adlandırmışlardır. Devrim konusunda İran temayüllü yorumda, İranlıların rolü ve onların mileneryan inançları ve hareketlerinin büyük bir rolü olduğu vurgulanmaktadır. Arap temayüllü yorumda ise Arapların ve özellikle Emevi ordularının mağlup edilmesinde Horasan'da yerleştirilen Arap kabilelerinin mühim katkıları vurgulanmıştır¹⁰³.

⁹⁸ Şehbenderzade Ahmed Hilmi, Ziya Nur Aksun, *İslam Tarihi*, C.1, Ötüken, İstanbul 2010, s.207; Claude Cahen, *İslamiyet*, C.1, Bilgi Yayınevi, Çev. Esat Mermi Erendor, Ankara 2000, s.55

⁹⁹ Dr. Mustafa Kılıçlı, *Arap Edebiyatında Şuubiyye*, İşaret Yayınları, İstanbul 1992, s.125-129

¹⁰⁰ Berkey, p.103

¹⁰¹ Yücesoy, s.77; Berkey, p.103

¹⁰² Yücesoy, s.83

¹⁰³ Said Amir Arjomand, *Abdullah Ibn al-Muqaffa and The Abbasid Revolution*, Iranian Studies, Vol. 27, No. 1/4, Religion and Society in Islamic Iran during the Pre-Modern Era (1994), p.10

Kaynakça

- AFSARUDDIN, Asma, *The First Muslims*, One World Press, Oxford 2007
- AGHA, Saleh Said, “*Abu Muslim’s Conquest of Khurosan*”, *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 120, No. 3 (2000)
- AGHA, Saleh Said, *The Revolution Which Toppled The Umayyad Neither Arab Nor Abbasid*, Brill, Boston 2003
- Ahbarü’l-Devleti’l-Abbasiyye ve fihî Ahbarü’l-Abbas ve Veledihi*, Edt. Abdulaziz ed-Duri, El-Talia, Beyrut 1971
- APAK, Adem, *Erken Dönem İslam Tarihi’nde Asabiyet*, Ensar Yayınları, İstanbul 2016
- APAK, Adem, *İslam Tarihi*, C.4, Ensar Yayıncılık, İstanbul 2014
- ARJOMAND, Said Amir, *Abdullah Ibn al-Muqaffa and The Abbasid Revolution*, *Iranian Studies*, Vol. 27, No. 1/4, Religion and Society in Islamic Iran during the Pre-Modern Era (1994)
- BAĞLIOĞLU, Ahmet, “*Abbasi Devleti’nin Oluşum Sürecinde Şîî Hareketler*”, *Dinî Araştırmalar*, Eylül-Aralık 2000
- BATES, Michael L., “*The Dirham of al-Basra Dated 40: A Fantasy of The Eight Century Anti-Umayyad Revolution?*” *Studia Iranica*, Paris 1982
- BERKEY, Jonathan, *The Formation of Islam*, Cambridge University Press, New York 2003
- BERNHEIMER, Teresa, “*The Revolt of Abdullah b. Muawiya AH 127-130*”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, Vol.69, No. 3 (2006)
- BLANKINSHIP, Khalid Yahya, “*The Tribal Factor in The Abbasid Revolution: The Betrayal of The Imam Ibrahim b. Muhammed*”, *Journal of The American Oriental Society*, Vol.108, No:4, 1988
- CAHEN, Claude, *İslamiyet*, C.1, Bilgi Yayınevi, Çev. Esat Mermi Erendor, Ankara 2000
- CRONE, Patricia, *God’s Rule, Government and Islam*, Columbia University Press, New York 2004
- CRONE, Patricia, *Slaves on Horses*, Cambridge University Press, New York 2003
- CRONE, Patricia, *The Nativist Prophest of Early Islamic Iran*, Cambridge University Press, New York 2012
- DAFTARY, Farhad, “*Ali In Classical Ismaili Theology*” Edt. A.Y. Ocak, *Ali in Islamic Beliefs*, TTK, Ankara 2005
- DAFTARY, Farhad, *The Ismailis Their History and Doctrines*, Cambridge University Press, New York 2007
- DALKILIÇ, Mehmet, “*Süleyman b. Kesir’in Öldürülmesi*”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.5, S.21, 2012
- DANIEL Elton L, *The Political and Social History of Khurasan Under Abbasid Rule 747-820*, Bibliotheca Islamica, Chicago 1979

- DEMİRCAN, Adnan, *İslam Tarihi'nin İlk Döneminde Arap-Mevâli İlişkisi*, Beyan Yayınları, İstanbul 2015
- Dr. ABDULAZİZ Muhammed, *El-Alâkatü Beyne'l-Aleviyyune ve'l-Abbasiyyune*, Müesseseti'r,Risâlet, Beyrut 1993
- Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Tarihü'l-Ümem ve'l-Mülük*, Darü'l-Maarif, Mısır 1960
- EL-AZİZ, Hüseyin Kasım, *El-Babekiyye*, El-Maada, Şam 2000
- EL-MÜSNED, Abdullah b. Ali, *El-Aleviyyune ve'l-Abbasiyyune Da'vet-i Âl-i Beyt*, Darü'l-Menar, Kahire 1991
- HODGSON, Marshal G. S., *The Venture of Islam*, Vol.1, Chicago University Press, Chicago 1984
- HOURANI, Albert, *A History of The Arab Peoples*, ff publishing, London 2013
- HOYLAND, Robert G., *In God's Path*, Oxford University Press, New York 2015
- İBN ESİR, *El-Kâmil-Fi't-Tarih*, C.5, Darü'l-Sadr, Beyrut 1982
- İBN MİSKEVEYH, *Tecaribü'l-Ümem ve Teakübü'l-Himem*, Mektebetü'l-Müsenna, Bağdat, 1993
- JONES, Linda G., *The Power of Oratory In The Muslim World*, Cambridge University Press, New York 2012
- KENNEDY, Hugh, *The Prophet And The Age of The Caliphates*, Pearson Press, Great Britain 2004
- KILIÇLI, Mustafa, *Arap Edebiyatında Şuubiyye*, İşaret Yayınları, İstanbul 1992
- LAISNER, Jacob, "Abu Muslim al-Khurasani: The Emergence of a Secret Agent From Kurasan, Iraq or Was it Isfahan?" *Journal of the American Oriental Society*, Vol.104, No.1, Studies in Islam and the Ancient Near East Dedicated to Franz Rosenthal (1984)
- MESUDİ, *Mürüc Ez-Zeheb*, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2011
- MUTÇALI, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul 2012
- NICOLLE, David, *The Great Islamic Conquest 632-750*, Osprey Publishing, Oxford 2009
- ONAT, Hasan, "Ebu Hâşim-Abdullah b. Muhammed", TDV, C.10, Ankara 1993
- SUYUTÎ, Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr eş-Şafî, *Tarihu'l-Hulefa*, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1989
- ŞEBBENDERZADE, Ahmed Hilmi, Ziya Nur Aksun, *İslam Tarihi*, C.1, Ötüken, İstanbul 2010
- TAKKUŞ, Muhammed Süheyl, *Tarihu'd-Devleti'l-Abbasiyyeti*, Darü'n-Nefais, Beyrut 1996
- The Cambridge History of Iran*, Edt. R. N. Frye, Cambridge University Press, New York 1975
- The Cambridge History of Islam*, Vol.1, Edt. Chase F. Robinson, Cambridge University Press, New York 2010

TUCKER, William F., “*Abd Allāh Ibn Mu'āwiya and the Janāhiyya: Rebels and Ideologues of the Late Umayyad Period*”, *Studia Islamica*, No.51 1980

YÜCESOY, Hayrettin, *Ortaçağ İslam'ında Mesihçi İnançlar ve İmparatorluk Siyaseti*, Çev. Ahmet Demirhan, Klasik Yayınları, İstanbul 2016



**HISTORY
STUDIES**
INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

188

*Volume 9
Issue 2
A Tribute to
Prod. Dr. Ali
BİRİNCİ
June
2017*